

## Ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi problemi

Fəridə Şükürova

ADU-nun müəllimi

E-mail: shukurferide@gmail.com

**Rəyçilər:** filol.ü.f.d., dos. A. Ramazanova,  
ped.ü.f.d., dos. G.V. Sultanova

**Açar sözlər:** sosiomədəni kontekst, yaradıcı qabiliyyət, bilik, vərdiş, bacarıq

**Ключевые слова:** социокультурный контекст, творческий способность, знание, привычка, умение

**Key words:** sociocultural context, creative ability, knowledge, habit, skill

Yuxarı kurs tələbələrinin kommunikativ imkanları linqvistik savada malik olan dildəşiyicilərinin səviyyəsinə yaxın olmalıdır. Dil fakültələrində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin tələbəyənlü formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini təmin etmək məqsədilə auditoriyada tələbələrin bir-biri ilə kommunikasiya prosesinə girməsi üçün səmərəli olan şəraitin yaradılması yollarını müəyyənləşdirmək vacibdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kommunikasiya dedikdə yalnız şifahi nitq deyil, danışiq, eşidib-anlama, yazı və oxu vərdişlərinin kompleks şəkildə, kommunikativyənlü, funksionalyönlü inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Kommunikativ səriştəlilik məlumatın həm şifahi, həm də yazılı formada təqdim edilməsi və qavranılmasını nəzərdə tutur. Belə ki, tələbələrdə ixtisas dilindən yaradıcı şəkildə istifadə etmək üçün onlara bu və ya digər mətni dinləmək və yaxud onu oxumaq, sonra isə əldə edilmiş məlumatı cütlüklərdə və qrup şəklində müzakirə etmək təklif edilir. Dil fakültələri tələbələrinə şifahi-yazılı nitq, oxu və dinləyib-anlama vərdişlərinin aşılmasına tələbələrdə yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi prizmasından yanaşılmalıdır. Tələbələrə dinləyib-anlama üçün mətnləri təqdim etməzdən əvvəl, həmin mətnlərdə olan informasiyanın adekvat şəkildə qavranılması və onlarda maraq oyatmaq məqsədilə tələbələrlə diskussiya xarakterli söhbətlər aparmaq məsləhətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrin ixtisas dili olan ingilis dilində yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş işin cütlüklərdə və qrup şəklində təşkil edilməsi, tələbələrin qarşılıqlı kommunikativ fəaliyyətini təmin etməklə, eyni zamanda müəllimin dərstdə kommunikativ fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Xarici dilin, o cümlədən ingilis dilinin kommunikativ yanaşmanın baza prinsipləri olan kommunikativlik, tələbəyənlülük, interaktivlik prinsipləri üzərində qurulması tələbələri tədris prosesinin aparıcı rola malik olan əsas iştirakçılara çevirir. Kommunikativlik, interaktivlik və funksionallıq prinsiplərinin dillərin tədrisi praktikasına tətbiq edilməsi ənənəvi olaraq ünsiyyətin təşəbbüskarı müəllim olan, ünsiyyət prosesinin bütövlükdə müəllim tərəfindən qiymətləndirilməsi ilə tamamlanan nitq ünsiyyəti modelini köklü şəkildə dəyişdirir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, interaktiv təlim prosesində geniş şəkildə istifadə edilən fəaliyyət növlərinin əleyhinə çıxış edən müəlliflər tədris prosesində müəllimin idarəetmə imkanlarının əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, kommunikasiya prosesində törədilən səhvlərin düzəldilməsi prosesini xeyli dərəcədə çətinləşdirilməsini, interaktiv fəaliyyət növlərinin auditoriyada təşkil edilməsi prosesində əmələ gələn problem və çətinlikləri qeyd edirlər. Kommunikativ təlimin

banilərindən olan K.Brumfit digər nitq fəaliyyət növləri ilə müqayisədə, məhz interaktiv fəaliyyət növlərinin daha kommunikatıvyönlü, funksionalyönlü, kompleks xarakterli, diöyrənənlərdə yaradıcılıq və çeviklik kimi keyfiyyətlərin formalaşdırılması üçün kifayət qədər imkan yaradan təlim növləri olduğunu qeyd edir və onları öyrənilən dilin kommunikasiya vasitəsi kimi mənimsənilməsi üçün ən səmərəli fəaliyyət növləri kimi qiymətləndirir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, insan fəaliyyətinin növlərindən biri olan yaradıcı nitq fəaliyyəti xarici dillərin tədrisi metodikasının tədqiqat predmetidir. Dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ingilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi yollarını araşdırarkən dilöyrənənlərin yaradıcı fəaliyyətini, kommunikasiya prosesində onların verbal və qeyri-verbal xüsusiyyətlərini şərtləndirən psixolinqvistik xüsusiyyətlər araşdırılmalıdır. Psixolinqvistika dilöyrənən fərdin təfəkkür fəaliyyətini tədqiq edən, əqli prosesləri, əməliyyat modellərini təsvir edən və xarici dillərin tədrisi metodikası ilə bilavasitə əlaqəli olan elm sahəsidir. Xarici dil tədrisinin əsasını təşkil edən psixoloji qanunauyğunluqlar təlim prosesinin fəal və interaktiv xarakterə malik olduğunu nəzərdə tutur.

Belə ki, dil fakültələri tələbələrinə yaradıcı vərdiş və bacarıqları aşılarkən onlardan təkcə linqvistik biliklərə yiyələnmək deyil, həm də mənimsənilmiş leksik vahidlərdən, qrammatik və intonasiya strukturlarından kommunikasiya prosesində düzgün, sərbəst və kreativ şəkildə istifadə etmək vərdiş və bacarıqlarına yiyələnmək tələb olunur. Müzakirə predmeti olan mövzuya və problemə dair fikir və mövqelərini kommunikasiyanın baş verdiyi kontekstə adekvat olan şəkildə bildirməklə, həmsöhbətlərinə təsir göstərmək və onların verbal və qeyri-verbal davranışlarını müəyyən dərəcədə dəyişdirmək qabiliyyətinin formalaşdırılması da dil fakültələrində təhsil alan tələbələrə, xüsusilə də yuxarı kurs tələbələrinə aşılmalı olan və onlarda ixtisas dilində yaradıcı fəaliyyəti şərtləndirən vacib amillərdəndir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, tələbələrin ixtisas dili olan xarici dildən yaradıcı şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin müvəffəqiyyəti təlim prosesinin iştirakçıları olan müəllim və tələbələrin birgə fəaliyyətinin səmərəli təşkilindən bilavasitə asılıdır. Tələbələrə yaradıcı vərdiş və bacarıqların aşılması şüurlu və qeyri-şüuri səviyyələrdə baş verə bilər. Problemi araşdıran müəlliflər fəaliyyətin birbaşa məqsədi olan məzmunun şüurlu şəkildə dərk edildiyi fəaliyyətin digər komponentlərinin görmə, eşitmə, kinestetik və digər analizatorlar vasitəsilə tənzimləndiyini qeyd edirlər.

Dil fakültələrində tələbələrə ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcı nitq fəaliyyətini təşkil edən bilik, vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi probleminin uğurla həll edilməsi üçün imkan yaradan fərdin psixi fəaliyyətində şüurlu və şüursuzun nisbətidir. Qlobal miqyasda qəbul edilmiş və dünya ölkələrinin əksəriyyətində uğurla tətbiq edilən kommunikatıv yanaşma dillərin tədrisində müvafiq vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Psixologiyada “vərdiş” anlayışı şüurlu fəaliyyətin avtomatlaşmış komponenti kimi qəbul edilir. Tanınmış psixoloq alim S.L.Rubinşteyn belə hesab edir ki, “vərdişlər avtomatlıqlıq və şüurluluğun, dayanıqlığın və dəyişikliyin, sabitlik və çevikliyin vəhdəti kimi göstərilə bilər”. Lakin son illər ərzində dərc edilmiş elmi-metodik ədəbiyyatda bu əlamətlərin sayı artmış və bu siyahıya bütövlük, ümumilik, kommunikatıvlik və s. əlamətlər daxil edilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vərdişlərin formalaşdırılması mərhələli xarakter daşıyır. Belə ki, mütəxəssislər vərdişin formalaşmasında 4 mərhələnin mövcudluğunu qeyd edirlər: tanışlıq, analitik, standartlaşma, situativ mərhələlər. Xarici dillərin tədrisində qəbul edilmiş

təsnifatda vərdişin formalaşmasında 3 mərhələ göstərilir: istiqamətverici – hazırlıq, stereotipləşdirici-situativ və dəyişkən-situativ. Qeyd etdiyimiz kimi, tələbələrin ixtisas dili olan xarici dildə yaradıcılıq fəaliyyəti mərhələli şəkildə təşkil edilməli və I kursdan başlayaraq həyata keçirilməlidir. Bu proses ixtisas dili tədrisinin növbəti pilləsində davam etdirilməlidir. Xarici dili ixtisas dili kimi öyrənən tələbələrə yaradıcı fəaliyyətin komponentləri olan vərdiş, bacarıq və kompetensiyalar dil təliminin irəli sürülən məqsədlərə uyğun olan şəkildə, asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru təşkil olunmalı, müvafiq xüsusiyyətləri nəzərə almaqla təşkil edilməlidir. Belə ki, dil fakültələrinin I kursunda tələbələrdə xarici dildə yaradıcılıq vərdiş və bacarıqlarının ən elementar səviyyədə formalaşdırılması, yaradıcılıq fəaliyyətinin bazasının formalaşdırılması nəzərdə tutulur. II kursda ilkin mərhələdə formalaşdırılmış vərdiş və bacarıqların daha mürəkkəb, daha təkmil yaradıcı fəaliyyət növləri kontekstində inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Dil fakültələrinin III kursunda burada təhsil alan tələbələrin linqvistik və nitq potensialı onların əldə etdiyi kommunikativ imkanları nəzərə almaqla, tələbələrin I və II kurslarda yiyələndiyi müvafiq vərdiş və bacarıqların daha yüksək səviyyəyə çatdırılması, təkmilləşdirilməsi və tələbələrdə müxtəlif kommunikativ kontekstlərdə əldə etdikləri imkanlardan müstəqil, sərbəst, kreativ və kommunikasiyanın baş verdiyi kontekstə adekvat olan şəkildə istifadə etməklə, kommunikativ məqsədlərinə uğurlu şəkildə nail olmaq qabiliyyətinə linqvistik savada malik olan dildəşiyiciləri səviyyəsində yiyələnməyi nəzərdə tutulur.

Məlumdur ki, yaradıcı bacarığın formalaşması mənimsəmə prosesinin növbəti mərhələsini təşkil edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “bacarıq” termini psixoloji ədəbiyyatda 3 mənada istifadə olunur: 1) Vərdişlərin formalaşmasının ilkin mərhələsi anlamında; 2) avtomatikliyin inkişafının yekun mərhələsi anlamında; 3) Birinci və ikinci bacarıq anlamında.

Bu cür qabiliyyətin əsasının təşkil edən bacarıqlar, öz növbəsində, müvafiq bilik və vərdişlər kompleksi əsasında qurulur: hərəkət proqramı, linqvistik vasitələr və fikrin formalaşma üsulları haqqında biliklər; kommunikasiya prosesində tədris edilən xarici dildən istifadə etmək vərdişləri. Psixolinqvistika xarici dilləri, o cümlədən də ingilis dilini ixtisas dili kimi tədris edən müəllimləri psixikanın qanunauyğunluqları və mexanizmləri haqqında məlumatlandırmaqla onlarda dilöyrənənləri təlim prosesinə cəlb etməklə, kommunikasiya prosesinin fəal iştirakçılarına çevirmək üçün müvafiq bilik, vərdiş və bacarıqların formalaşdırılmasına xidmət edir. Məlumdur ki, xarici dillərin səmərəli şəkildə mənimsənilməsinə təmin edən, tələbələri dilöyrənmə prosesinin aktiv iştirakçılarına çevirməyə təkan verən, onları stimullaşdıran motivasiyadır. İdarəetmə mexanizmlərinə yiyələnmiş xarici dil müəllimləri tələbələri yaş və bilik səviyyəsini, onlarda olan intellektual imkanları, tələbat və ehtiyacları nəzərə almaqla motivasiyanın yaradılmasına xidmət edən stimullaşdırıcı amilləri təlim prosesinə daxil etməyə və beləliklə, daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə nail ola bilərlər. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olan metod və üsulları ixtisas dilinin tədrisi prosesinə tətbiq etməklə yuxarı kurs tələbələrini yaradıcı fəaliyyətə cəlb etmək və onlarda tədris edilən dildən yaradıcı şəkildə istifadə etməklə kommunikativ niyyətlərinə nail olmaq qabiliyyətini lazımi səviyyədə formalaşdırmaq mümkündür.

Problemi araşdıran tədqiqatçı alimlər dillərin tədrisi prosesində dilöyrənənlərdə motivasiyanın yaradılmasını şərtləndirən aşağıdakı amillərin vacibliyini vurğulayırlar:

- Auditoriyada tətbiq edilən metod və üsullar tələbələrin ehtiyac və tələbatlarına, qoyulan məqsədlərə uyğun olmalıdır;
- Təlim prosesində istifadə edilən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istifadə edilməsində başlıca məqsəd tələbələrdə motivasiyanın yaradılması olmalıdır;

- Dilin mənimsənilməsi başqa tələbələrlə əməkdaşlıq şəraitində, fikir mübadiləsi şəraitində baş verməlidir;
- İnteraktivlik prinsipi təlim prosesinə tətbiq edilməlidir;
- Tələbələrin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi onlarda motivasiyanın yaradılmasına xidmət etməlidir.

Nəticələr onu deməyə əsas verir ki, müxtəlif yaş qruplarına aid olan dilöyrənənlərin qavrama, anlama və dərk etmə səviyyələri fərqli olduğundan, xarici dillərin tədrisi prosesi tələbələrin yaş və bilik səviyyələri nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. İxtisası xarici dil olan ali məktəblərdə tələbələrin yaş və bilik səviyyəsi nəzərə alınmalı, ingilis dilinin təlimi prosesi mərhələli şəkildə, asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə doğru təşkil edilməlidir.

Aşağı kurslarda formalaşdırılmış vərdiş və bacarıqlar, tədrisin orta və yuxarı mərhələsində inkişaf etdirilməli və təkmilləşdirilməlidir. Yuxarı kurslarda başlıca məqsəd tələbələrdə müvafiq vərdiş, bacarıq və kompetensiyaların təkmilləşdirilməsidir. Təbiidir ki, dil tədrisinin müxtəlif pillələrində istifadə edilən metod və üsullar da eyni olmamalı, tətbiq edilən metod və yanaşmalar, istifadə edilən təlim materialları, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları tələbələrin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq, tələbələrin milli-mədəni mənsubiyyətlərini, təlim prosesinin həyata keçirildiyi sosiomədəni konteksti nəzərə almaqla seçilməlidir. Yalnız bu halda tələbələrdə motivasiyanın günün tələbləri səviyyəsində yaradılması mümkündür.

**Məqalənin aktuallığı.** Məlum olduğu kimi, dil fakültələrinin yuxarı kurslarında ixtisas dili tədrisinin əsas məqsədi tələbələrdə aşağı kurslarda mənimsənilmiş biliklərin, formalaşdırılmış vərdiş, bacarıq və kompetensiyaların inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir. Yuxarı kurslarda irəli sürülmüş məqsədlərə uyğun olaraq, tələbələrdə mənimsənilmiş lingvistik vahidlərdən və nitq nümunələrindən, onlarda olan kommunikativ imkanlardan sərbəst və yaradıcı şəkildə istifadə etməklə, həm dildəşiyiciləri, həm də dildən real kommunikasiya prosesində istifadə edən insanlarla müxtəlif sosiomədəni kontekstlərdə ünsiyyət qurmaq, fikir və ideyalarını, mövqe və münasibətlərini müstəqil şəkildə bildirməklə kommunikativ niyyətlərinə uğurlu şəkildə nail olmaq qabiliyyəti inkişaf etdirilməlidir. Bu məsələlərin ayrıca tədqiqat səviyyəsində, məqalələrdə öyrənilməsi hər zaman öz aktuallığı ilə seçilən məsələlərdən olmuşdur.

**Məqalənin elmi yeniliyi.** Məqalədə, ilk dəfə olaraq ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisində tələbələrin yaradıcı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi probleminə nəzər salınır.

**Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi.** Məqalədən bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələr, ingilis dilinin tədrisi ilə məşğul olan müəllimlər həm nəzəri, həm də praktik baxımdan faydalana bilər.

## Ədəbiyyat

1. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М.: Просвещение, 1978.
2. Леонтев А.А. Основы теории речевой деятельности. М., Наука, 1974.
3. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. Психологические проблемы социальной регуляции поведения. М., 1976.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Учебное пособие для высш. пед. учеб. заведений и ун-ов. 2-е изд. М., Учпедгиз, 1946.
5. Brumfit C.F. Communicative language teaching: An educational perspective. In C.F.

Brumfit & K. Johnson (eds). The Communicative Approach to Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2001.

6. Brumfit C. From defining to designing: Communicative specification versus communicative methodology in foreign language teaching. // K. Muller (ed.) The foreign language syllabus and communicative approaches to teaching: Proceedings of European-American seminar. Special Issue of Studies in Second Language Acquisition, 1980, v. 3.

7. Fedick D. J. and Walker C.L. Second Language teacher education: the problems that plague us // The Modern Language Journal, 1994, v. 7.

8. Pomeroy A. Agreeing and disagreeing with assessments: some features of preferred/dispreferred turn shapes. In J.M. Atkinson and J. Heritage (eds.) Structures of Social Action. Cambridge: Cambridge university Press, 1984.

**Ф. Шукюрова**

### **Проблема образовательной деятельности студентов на английском языке в ВУЗ-ах**

#### **Резюме**

В статье рассматривается проблема пути совершенствования творческой деятельности студентов высших курсов языковых факультетов и их вербальные и невербальные особенности в процессе коммуникации. В нем также говорится, о том, что компетентность в творческой деятельности студентов высших курсов подразумевает их способность творчески и адекватно использовать лингвистические структуры и коммуникативные стратегии которые используют носители языка, освоенные на начальных курсах.

**F. Shukurova**

### **Problem of educational activity of students in English in high schools**

#### **Summary**

The article deals with the problem of ways of improvement creative activity of the students of upper course of Language faculties and their verbal and non-verbal peculiarities in the process of communication. It also states that creative activity competence of students of upper courses implies their ability to fluently, creatively and adequately use linguistic structures and communicative strategies of native speakers mastered at lower courses.

**Redaksiyaya daxil olub: 04.10.2018**